

Ávéd Jákó.

Ávéd Jákó.

Az egyház és haza állandó és hűséges szolgálatában a tanügy terén harmincz év alatt kifejtett odaadó és eredményes munkásság megellette a maga méltó jutalmát. Ávéd Jákót, a gyulafehérvári róm. kath. főgymnasium érdemes igazgatóját XIII. Leo pápa Ő Szentsége a Szt-Gergely-rend- és I. Ferencz József királyunk Ő Felsege a Ferencz József-rend lovagkeresztjével tüntette ki.

Bármily nagynak, döntőnek s talán — sokak szerint — túlsúlyljal bírónak látszik dekadens évszázadunkban az anyagiság befolyása és hatalma a társadalomnak csaknem minden rétegében, azért a jobb, az ideális lelkek mégis azt vallják, hogy a szellemi és az erkölcsi erő nagyobb befolyással, nagyobb hatalommal bír. Tény az, hogy anyagi eszközökkel rendkívüli és csodálatos dolgokat lehet művelni és létrehozni: láttuk azt kiállításunkon s látni fogjuk a világvárosban, Párizsban; de szintén tény, hogy ember és polgártársaink igaz tiszteletére és becsülésére csakis tudomány és erény által tehetünk szert. S ezen két fenséges eszmének — az emberi lélek eme két legnemesebb virágának megszerzésére és ápolására a társadalom egyetlenegy osztályának sincs oly annyira szüksége, mint a kath. tanároknak; hiszen nekik ezt a két virágot a reájuk bízottak lelkébe is át kell plántálni, ott féltékeny gondossággal őrizni s a legpompázóbb virágzásra juttatni.

Boldog az a tanár, kinek e tekintetben nyugodt az öntudata, kit a teljesített kötelesség megnyugtató és jutalmazó önérzete kísér — nem frázisképpen mondom — rögös pályáján. Mi tanári emberek többé-kevésbbé erre és csupán csak erre — s ez nem akar panasz lenni — vagyunk utalva. A tanár az ő munkásságával nem állhat ki a forumra, ő nem viszi portékáját a piacra, ő csendesen, de intenzíve dolgozik. Ha észreveszik és jutalmazák, ám jó az is; ha észre nem veszik vagy talán értékénél kevesebbre is becsülik, ő nem lankad; jutalma akkor is megvan: a nyugodt öntudat s tanítványainak biztosított jövője.

Boldogabb azonban — igaz, hogy ritka, — a kinek zajtalan működése mégis feltűnést kelt és a legmagasabb elismeréseket vivja ki magának. Ávéd Jákó ezen ritka tanárok egyike, kinek mellét az egyház és haza elismerése ékesíti. A mellében dobogó szív ezen két eszméért lelkesült. Szerette egyházát, küzdött mellette, dolgozott érte s a legnagyobb pápák egyikének nevére — nagy Szt-Gergelyről nevezett lovagrendnek tulajdonosává tette az egyház feje; szerette hazáját, verejtékezett érte, munkálkodott felvirágozásán s legalkotmányosabb királyunk a saját nevét viselő lovagkeresztjét adományozta neki.

És Ávéd Jákó ezen két legmagasabb kitüntetésre teljesen méltó. Istentől megáldott hosszú életének a munkásság képezte javát és ennek a munkásságnak az eredményét örömmel szemléljük és élvezzük. A gymnasium az ő igazgatósága alatt kapott új hajlékot, díszes és fényes palotát, az ő igazgatósága alatt indul meg az intézet fejlődése, sőt mondhatnám egyik legszebb korszaka tanárok és tanulók tekintetében, hiszen a gymnasium állandóan növekedik s tanárai egytől-egyig diplomás tanerők; az ő kezdeményezésére alakul meg a segítő-egyesület, melynek 5000 frtja van, a millenáris alap, fejlődik a zene-egylet stb. És ezen gondok mellett az irodalmi működésről sem feledkezik meg. Lefordítja az örmény nemzet irodalom-történetét, czikkezik a szaklapokban s mint meteorologus országos nevet szerzett magának.

Mint tanár az ifjúságnak valóságos atyja, mint igazgató tanártársainak őszinte barátja. Meghonosítja a rendet, a pontosságot s lakóhelyet ad az eddig száműzött igazi collegiális együttérzésnek és összetartó cselekvésnek.

A gyulafehérvári társadalmi életnek egyik legelső és legágilisebb tagja. Mindenütt ott van, a hol cselekvésről, szereplésről van szó. Polgártársainak becsülése és szeretete aranykerettel veszi körül minden tettét, minden lépését.

A családi élete példányszerű. Neje — szül. Roska Anna a jó háziasszonyoknak mintaképe. Magyaros vendégszeretet és jó kedv fűszerezik otthonát. Az ég nem áldotta meg frigyöket gyermekekkel, de azért mégis mindig van gyermek a háznál. Egy-egy szegényebb rokon felnevelésében

kárpotolják saját gyermekeikkel való jóságos áldozatuk hiányát.

Ime, így élt és él most is Ávéd Jákó. Őszinte szívből kívánjuk s kívánja velünk együtt — bizton tudjuk — minden olvasónk, hogy a jó Isten őt kedves nejével együtt még soká, de soká éltesse. A tanügy s a társadalom tőle még nagyon sokat vár. A jó Isten hallgassa meg könyörgésünket!

—t.

Örményország függetlenségének utolsó menedékhelye.¹⁾

II.

Az erődnek hatszáz törökből álló helyőrsége foglyává lett a zeituniaknak, a kik birtokukba vették a várat a benne levő hadi felszereléssel és két Krupp-ágyúval egyetemben, ugyanez történt a Zeitunban székelő török hivatalnokokkal is. A foglyok tartozkodási helyeül az iskolaépületet s az erőd raktárait jelölték ki. Felvonták az erőd ormára az örmények nemzeti lobogóját s a kivívott győzelem emlékére néhány nappal később nagy ünnepséget ültek. Az összes török foglyokkal kezdettől fogva úgy bántak az örmények, mintha testvéreik lettek volna.

Az aleppoi angol consul azt írta egyik jelentésében, hogy a zeituniak mintegy kétszáz foglyot lemészároltak. Erre a hírre az összes örményellenes lapokban nagy felháborodás tört ki s valamennyi ékes hangon ujitotta meg az örmények ellen való támadásait. Ha a lemészárlás ténye csakugyan igaz, bizonyára nem is lehet azt mentetezni vagy védelmezni. Másfelől azonban kétségbe nem vonható dolog, hogy a zeituni lakosság győzelmei után mindenkor

¹⁾ Zeitun, by Avetis Nazarbek, editor of the Huntsak. The Contemporary Review. London No 364.

lovagias nagylelkűséget tanúsított úgy a foglyai, mint a szomszéd helységek török lakóssága irányában. Alig lehetséges ily körülmények között, hogy a zeituniak meggyilkoltak volna kétszáz embert, a kik lerakták előttük a fegyvereiket. Csakis az lehet ennek a vérontásnak a magyarázata, hogy lázadás tört ki a foglyok között.

Bármint legyen is, keserű ironia mészárlással vádolni az örményeket ama rettentő gyilkolások után, melyeket a sultán parancsára követtek el, s a melyek mind e mai napig büntetlenül maradtak. Egy londoni lap ezeknek az állítólagos mészárlásoknak alkalmából „vadak”-nak, a törökökhöz minden tekintetben hasonlóknak mondja az örményeket. Ez a jellemzés sokkal inkább ráillik bizonyos európai hatalmasságra, mely valóban hajmeresztő embertelenségeket követett el a gyarmati hadviseléseiben.

A zeituni polgárság döntő győzelme után ideiglenes kormányt alakított, a melybe a város négy kerületének mindenikéből négy-négy tagot választottak; s negyven tagú tanácsot, a melyhez mindenik kerület tíz-tíz taggal járult. Aztán a rend fenntartására nemzetiösszeget szerveztek. Bármily különösen hangzik is, tény, hogy ettől az időtől kezdve okt. 18-áig egyetlen egy betörési, rablási vagy lopási eset vagy más bűncselekmény nem fordult elő Zeitunban. Kenyeret és egyéb szükségleti czikkeket az ideiglenes kormány osztatott szét az örmény lakósság és a török foglyok közt egyaránt.

A zeituniak ezen első győzelmei után az ostromló csapatok szám-ereje (rendes ottomán katonaság és basi-bozukok) a kerületből és Furnuzból történt összpontosítások folytán annyira megnövekedett, hogy állandóan harmincznegyvenezer ember is tanyázott olykor a város körül.

* * *

Említettük már, hogy október első napjaiban a török csapatok basi-bozukoknak a segítségével támadásokat intéztek Alabas helység ellen. Másfelől a szomszédos kerületek községei — Dash-Olug, Kokisson, Keridzse, Bunduk, Tavud, Dezsirmen-Déré, Jamaus-Heik — rettentő mészárlások színhelyeivé lettek. A helyi hatóságok követelésére azoknak a

kerületeknek örmény lakóssága beszolgáltatva a kezei közt levő csekély számú fegyvert s ünnepélyesen kijelentette a sultán iránt való hűségét, úgy gondolván, hogy ily módon megmenekül a kegyetlen öldöklések elől, a melyekkel a törökök fenyegették. Felesleges mondanunk, hogy ezek a szerencsétlen örmények keservesen csalódtak. Miután lefegyverezték őket, az eridsiki és kokissoni török katonaság s nagyszámú cserkesz, kurd és basi-bozuk, a cserkesz Mudir Mehemed bey vezetése alatt okt. 20-ának éjjelén megrohanták a terület örmény lakósságát. Meg sem kíséreljük leírni azt a vérontást és pusztítást, azokat a kegyetlenségeket, a melyeket elkövettek.

Ugyanazon éjjelen összegyűltek a törökök Sukur-Hissar muszulman helységben s megrohanni készültek Furnuzt. Avval kezdték, hogy felgyújtottak Furnuz közelében néhány örmény majort, melyeknek lakóssága, megrémítve a nagy előkészületek által, megpróbálta előbb a békés uton való megegyezést. Ez a békülékenység még inkább elbizakodottakká tette a törököket. Megkezdték a lövöldözést, számítva a Sukur-Hissarban levő hadállásuknak erős voltára. Az örmények, ámbár jóval kevesebben voltak, viszonozták a tüzelést s négy órai küzdelem után el is foglalták a törökök positioját, a mely harcban támogatták őket a segítségükre sietett furnuzi barátai is. A törökök Tsamurlu cserkesz falú irányában futamodtak meg.

Mészárlásokat, rombolást, nők meggyalázását követték el a török csapatok Shivilki örmény községben s Jenidzse, Kale és Anapat kerületek községeiben is. Ezek a szörnyűségek hat napig tartottak egy Jaij Ogli nevű ember vezetése alatt, a kit közönséges rabló létére a csapatok élére állítottak. Kegyetlenkedéseik hírére Thavud község örmény lakóssai s egy kis furnuzi csapat segítségére siettek shivilki-i testvéreiknek. Harczba bocsátkoztak Jaij Oghli embereivel s sikerült is azokat megfutamítaniok.

Okt. 29-én a nediri törökök erős támadást intéztek Thelemelik örmény község ellen. Az örmények, támogatva egy zeituni fegyveres csapat által, derekasan védelmezték magukat s tovaüzték az ellenséget Maras felé.

Nov. 1-én pár száz főből álló zeituni csapat elindult Bundukba és Kapon-ba, hogy megvédelmezze az ottani örmény lakosságot s annak igen jelentékeny foglalkozási ágát, a selyemhernyó-tenyésztést. Ebben a két kerületben több török község fekszik, a melyeknek lakossága, attól tartva, hogy rajtuk bosszulják meg a basi-bozucok bűntetteit, készeknek nyilatkoztak magukat megadni s kegyelmet és oltalmat kértek, a mit Zeitunnak mindenkor nagylelkű lakosságától meg is nyertek.

Ugyanez időtájt híre érkezett annak, hogy az ánderun-i kerület összes örmény előkelőit letartoztatták, a helyi hatóságok ronda és egészségtelen börtönökbe vetették, házaikat és egyéb javaikat pedig felprédálták. Mintegy 350 zeituni fegyveresből álló szakasz erre a hírre utnak indult Anderun felé, a mely három napi járásnyira fekszik Zeituntól. Nov. 3-án megütköztek a török haderővel, melyet maga a kerület kaimakamja (alkormányzó) vezetett. A zeituniak, ámbár jóval nagyobb számú ellenséggel állottak szemben, fényes győzelmet arattak és épen abban a pillanatban vonultak be Ánderun helységbe, a midőn a török katonák felgyújtani készültek a házat, melyben az örmény foglyokat napok óta minden eledel nélkül tartották. A zeituniak ugy ezeket a szánalmas állapotban levő szerencsétleneket, mint a kerület többi örmény lakosait is, férfiakat, nőket és gyermekeket egyaránt összegyűjtötték s csekély vagyonkájukkal egyetemben fegyveres kísérettel Furnuzba küldték.

November 5-én a zeituni haderő egy része a jenidgekalei, dunkalai-i és anapati kerületeknek vette útját, a hol török rendes katonaság és basi-bozucok körülzárolva tartották az örmény községeket. Ütközben ismételve találkoztak török katonasággal, a melyek szétverése után Gaishli helység szomszédságában megállapodtak, hogy felszabadítsák testvéreiket s a ferenczrendi szerzeteseknek három fenyegetett kolostorát. (Cappadociai Salvator atya néhány nappal előbb levélben értesítette a zeituniakat a veszedelemről, melyben a kolostorok forognak). Mielőtt azonban a hely színére érkezhettek volna, a török csapatok felégették az örmények telepeit s kettőt a ferencz-rendű kolos-

torok közül, s legyilkolták Salvator atyát is a lakosság legnagyobb részével együtt.

Eközben egy zeituni csapat Keshirdsébe érkezett, elűzte onnan az ellenséget, tovább vonult Jenidge-Kalébe, a hol magához vevén két ferencz-rendű atyát s az örmény lakosság egy részét, Furnuznak vette útját. Alig hagyták oda a helységet, áradatként rohantak a helysége a törökök. Szerencsére a mézszárlás megkezdésének a pillanatában zeituni segítő csapatok jelentek meg a színen. Retentő tusa indult meg s elhúzódott a reggeli óráktól késő éjjelig, midőn a törökök megkezdtek a hátrálást s végre halottaik odahagyásával eltűntek a harcmezőről.

A zeituniaknak sikerült másnap megmenteni a jenidge-kalei kerület más három örmény községét, a melyek több mint százötven házból állottak. Fájdalom, Anapat és Dunkalai örmény községek a maguk kétszázötven házával majdnem teljesen elpusztultak. Összes lakosságát lemészárolta a török fegyveres erő.

Ezekben foglaltuk össze vázlatos rajzát ama véres eseményeknek, melyeknek Zeitun és vidéke volt a gyászos színhelye az 1895-ik évnek utolsó három hónapjában. Mielőtt a város meghódolt volna a törököknek túlereje előtt, több mint huszonötezer örményt mentett meg a lemészároltatástól hőselekkü lakosságának a vitézsége.

M. A.

Az 1000-ik áldomás.

Kolozsvárnak színe-java
Lakomához tódul,
Kitüntetés fényugara
Egy népszerű polgárnagyra
Szállt alá a trónrúl.

Öröm honol az arezokon,
Büszkeség a szívben,
S a szeretet hegylánczokon
Innen s túli toásztokon
Ragyog ezer színben.

Végre szót kér doktor Mály,
Erdély tószt-királya,
Szívűrokon múzsikálni
S az összhangot megtalálni:
Nincsen neki párja.

Áldomása közepében
Meghatott lesz hangja,
Hetven éves életében,
Először remeg kezében
A serlegnek habja.

Tán a hőség vagy a lárma
Készti pihenőre?
Avagy tán az évek járma
Nehezedik éppen már ma
E galambősz főre?

Egyszerre mint villámszikra
Fény lobban szemében,
Ujra beszél, áll a sikra.
Beh nagy szónoki taktika!
Suttogják széltében.

Csengő ajkán ifju hévvel
Humorba fűröstött
Dicső eszmék szálltak széjjel...
S tapsviharban, lám, az Éjjel
Vigan beköszöntött.

Öreg ember nem vén ember!
S hir kél szájról-szájra...
Szerencsés a polgármester:
Őt éltette épp' ezredszer
Erdély tószt-királya.*)

Araráti

*) Az ünnepeltek mindkettőn Szamosujvár érdemes szülöttei.

A kaukázusi álbánok örmény történetírója.

(Gághángáduáczi Mózes)

A történet, mely Gághángáduáczi Mózes neve alatt ránk maradt, egészen a X. század végéig terjed ki. Ez okból már Áiréváni Mechithár krónikáiról keletkezése korát egy helyütt 980—1000 közé teszi; de más helyütt előbbre teszi Ghevontnál és János gáthughigosznál is az örmény történetírók sorában. A dolog egyszerű magyarázata az, hogy Mózes az ághuánok (álbánok) történetírója Udi tartomány Gághángádu falujából, a hetedik században született és halt meg, az ághuán gáthughigosz apródja volt, s vele ment 629-ben a kazárok táborába, mert mint szemtanú írta le az ott látottakat; történetét pedig 683—685 körül fejezte be. A későbbi eseményeket azután mások írták hozzá a nevét viselő és tőle is származó történeti műbe.

Az ághuánok a régi kaukázusi népek között a legerősebbek voltak, s a görögök és rómaiak is ismerték őket. Közel az örmény földhöz, sokat köszönhettek az örmény kultúrának. Felvették a kereszténységet is és Világosító-Szt-Gergely hasonnevű unokája lön első gáthoghigoszuk s a hagyomány szerint Szt-Meszrob írást készített számukra s lefordította a szentírást nyelvükre is. Az örmény hatalom gyengülésével az éjszakibb pogány kaukázusi népektől kényszerítve, hegyeikről leszállva átkelnek a Kur folyón s az örmény Udi, Phájdágárán és Árczhách vidékeken többé-kevésbé uralkodnak mintegy a XII—XIII. századig, s azért hívják e régi örmény vidékeket később Ághuánkh-nak, vagy Áschárh-Águániczh: Albánvidéknek.

Az új ághuánok virágzó kora az V—VII. század Kr. u.; Mózes a VIII. században Csuánser fejedelmök idejében élt az ághuánok vidékén.

A hagyomány szerint és Mózes szerint is az udiak és a hozzá közel fekvő vidékek lakói fölött Árán uralkodott egykor, a kit I. Vághárság örmény király tett az ághuánok fejedelmévé s innen kezdi Mózes is elősorolni

vidéke fejedelmeinek genealogiáját. Árán pedig Chorenei szerint s utána Mózes szerint is, Sziszág örmény nemzetségből való volt, kitől a szüniak is származtak. De az Árán előtti ághuán történetről Mózes, a mint ezt őszintén megvallja, nem tud semmi bizonyosat — cshunim inesh ászel észszdujkn. Ismerteti Mózes az ághuánok vidékének fekvését és terményeit. Említi Chorenei után I. Ártávázd harczát a rómaiakkal s azt mondja, hogy az ághuánok is segítettek az örményeket ebben a háborúban. Megemlékszik a történeti, főleg vallási eseményekről és sorban elmondja azokat, sok helyen előző iratokból is idézvé. Szól Árán-on kívül az Arsacida Vácshágán ághuán királyról, ki a III. század közepén uralkodott, s a többi uralkodókról Nagy-Vácshágánig, a tizedik királyig az V. század végén. E kiválóan keresztény szellemű király kitünő tetteinek elősorolása után Szt-Mészrob szereplését írja le az ághuánok között. Az első könyv végén elmondja, hogy az ama vidékeket pusztító hunok vezére is keresztényné levén, Meszrob tanítványival együtt vértanúvá lesz.

A második könyvben a VI. század közepéről elmondja, hogy Apas ághuán gáthughigosz székét Bardav-ba helyezi, a hol gyűlést tart az eretnekek ellen, mely ügyben az örmény gáthughigosz levelet intézett hozzá. Azután mindjárt 625-re megy át s elbeszéli II. Chosrov és Herákles háborúját, a görögök gyengülését és segítségkérését a kazároktól, a kik betörnek Georgiába és ághuán földre.

Chosrov megöletését művészi eszen adja elő. Chosrov megöletése után kiszabadul a fogságból az ághuán gathughigosz is és visszatér sok év lefolyta után egyházi ügyeinek gondozására, de a kazárok hazáját elpusztítván, kénytelen foglyúl menni rettenetes kágán- (chákhán)-juk fiainak táborába, mely utazásában Mózes is kísérelője volt, a ki eképpen rendkívül fontos tudósításokat őriz meg művében a magyarok őstörténetében is nagy szerepet játszó, hatalmas kazár népről. A gathughigosz később kiszabadul a kazár fogságból.

Ezek említése után el van mondva, hogy Chosrov Mihran nevű rokona, ki előbb elmenekült tőle, később beleegyezésével Karthman vidékére települ, 30.000 családot hozva magával. Unokájának fia Vártán kipusztítja az ághuán királyi nemzetséget, s elfoglalja a trónt. Ennek unokája Váráz felveszi a kereszténységet. A gáthughigosz, Viroh, megkereszteli őt s a keresztységben Váráz-Gergely nevet nyer. Ennek fia Csuanser, kinek tetteit hosszasan beszéli el. A mindenben szerencsés derék Csuanser szerencsétlen véget ér: árulás útján megölik. Halálát Mózes megható siralmas versben is megénekli. Csuanser utódja unokaöccse Váráz-Dértád, kit a húnok szorongatnak betöréseikkel, mintegy nagybátyja halálának bosszúállói, de ő a főurakkal és a gáthughigoszszal tanácskozva követet küld a húnok fővárosába Várácshánba, Iszrajel püspököt, a ki nemcsak békét köt a húnokkal, hanem sokakat közülök a keresztény hitre is térít Thangrichán pogány istenük tiszteletétől, míglen a hún király is kereszténynyé lesz s az ághuánoktól és az örmény gáthughigosztól Iszrajel-t pásztoroknak kéri. Az ághuánok nagy nehezen beleegyeznek, kérvén mégis a szeretett püspököt, hogy néha-néha őket is látogassa meg.

Eddig tart Mózes saját munkája. A mi következik, a jeruzsálemi „ághuán“ nevet viselő kolostorokról, az már későbbi hozzátoldás, s nem a híres Gághángáduácshi munkája, ki becses adatokat őrzött meg ághuán történetében az éjszaki kaukázusi népekre és különösen a húnokra, s azonkívül még a kazárookra vonatkozólag is.

Oroszra Pátkánián Khénope fordította, magát az eredetit Sahnázárián (Párizs 1860.) s ugyanabban az évben Emin Mégérdics is kiadta Moszkvában (a Lázár-féle keleti akadémia kiadása). Emlitendő a róla szóló munkák sorában: „Kaghankatouni Moise Histoire des Aghovans, extrait et traduction du manuscrit arménien, par E. Boré, avec des annotations par M. Vivien de St-Martin“ és „Extraits de l' Histoire des Aghovans en arménien, par Mosé Caghancatovatsi, par M. Brosset. St-Pétersbourg. 1851.“ Mánándián német doctori értekezését Gághángáduácshiról

a „Hantess Ámszorjá“ a bécsi mechitharisták kitünő havi szemléje, mult évi folyamában ismertette.

Ezen örmény történetíró műve egyike azoknak a nagyszámú örmény történeli forrásoknak, melyek a magyar nemzet őstörténetének kutatásánál is, húnokról és kazárokról lévén bennök szó, a legelső sorban figyelmet érdemelnek. Az örmény történetírók magyar fordításának folytatásánál, melyet Szongott Kristóf kezdett meg jeles Chorenei-fordításával, Ágáthangelosz, Bizánczi Fáuszt, Eznik mellett rá kell érünk Gághángáduáczhilefordítására is, nem csekély szolgálatot téve ezzel a magyar tudományosságnak.

Budapest, 1900 márcz. 2.

Dr. Patrubány Lukács.¹⁾

Csillagok és szemek.

— Dzádurián. —

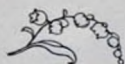

Kristálytisza éjjel,
Kerteteknél lestelek,
Várva vártam mikor jössz el,
Hogy együtt legyek veled.
Nem jöttél... s én bánatosan
Égre vetém szememet,
Hol a magas boltozaton
Sok csillag fényeskedett...
Ám de kettő kitűnt ottan,
Oly diszes, oly büvölő;

¹⁾ Az „Armenia“ olvasóinak szives tudomására hozzuk, hogy e sorok írója, f. évi márcz. 8-án, d. u. 5 óraker tartotta a budapesti kir. magy. tudományegyetemen (központ, II. em. XI. sz. tanterem) „Agathangelosz örményül és görögül“ czimmal az örmény nyelvből és irodalomból nyilvános magántanári próbaelőadását. A próbaelőadást lapunkban is közöljük. — Kedves Barátom, fogadd meleg üdvözetemet! Szerk.

Szinte-szinte ábrándomban
Képedet feledtető . . .
Egyszerre csak házatoknak
Megnyílik az ajtaja,
A távolból léptet hallok,
Keblemet, mely átjárja.
Keskeny ösvény elvezetett
A helyhez, hol ültem én,
Szivem örömtől repdesett,
Beteljesült a remény . . .
Mellém ültél, rám lövelted
Bájos szemed tüzfényét,
Éreztetve szerelmednek
Üdítő lehelletét.
Fölnéztem ismét az égre ;
A két csillag nem volt ott,
Átköltözött szép szemedbe :
Ott láttam a csillagot.

..

SZAMOSÚJVÁR VÁROS

MONOGRÁFIÁJA

Irta: **Szongott Kristóf.**

(Tizennyolczadik folytatás.)

Qua propter rogo vos Sacerdotes, Saeculares, sub mea manu existentes per Deum vivum, ut accepta plenaria facultate mea, et imperio ubicumque locorum existentia mea bona colligatis, cistas (almariom), vestes et reliqua, usquae ad minimum, etiam cistam illam, quae est apud Gubernatorem Sigismundum Kornis, nam scribit mihi adhuc esse apud se, quae Cista est magna alba et obsignata ligataque apud ipsum tit. Gubernatorem ; habeo in ligatura 9 ulnas (vulgo Ref) kamakal materiam pulcherrimam cum floribus, hanc donare promisi filiae fratris mei, deberit illae dare. Cistam unam habeo apud fratrem Steinwell¹⁾ ; unum Dolium habeo apud Palatsintár Szomosujvárini

¹⁾ Erdély katonai kormányzója.

(vulgó Gerle), in quo sunt Instrumenta ferrea varia, á famulis ducis sec. (secundi) Michaelis Apafi, misi unam Cistam fortificatam ferro ubique apud Kopsz János Ebesfolviensis Iudicem armenorum, cista alia est apud Iudicem armenorum Szomosujvár missa nomine Popa Nyikolaj¹⁾ etiam in ista sunt domesticae ferreae; haec omnia vos Sacerdotes officialesque saeculares colligatis, et quae res sunt pertinentes pro Ecclesia, remaneant pro Ecclesia, quae vero facta sunt in vita mea, distribuuntur in 4 partes aequales, unam partem Stephano, aliam filiis et orphanis Basili²⁾, tertiam orphanis Cristi (Kristóf), quartam autem orphanis Theodori; et eritis debitores dare rationem coram Deo, si inter hos orphanos 4 fratrum justitiam non feceritis; tum ex aere, fundis, jumentis, tum ex rebus domesticis, qua propter vacandae sunt omnes 4 partes et in conspectu illorum orphanorum divisio facienda et secundum justitiam et post mortem meam.

Si fuerit Pater Stephanus³⁾ in locum meum, detis ipsi 12 patenas ex stanno, et 12 orbes et 2 mappas, item 12 servitas. Si vero non successerit ille, ponantur hae res ad praedictas quatuor partes dividendas. Sunt adhuc duae cruces, quas portavi vel gestavi ego, unica illorum detur Patri Stephano; item sunt 2 annuli, unus cum lapide violaceo ametist nominato, et alter major cum lapide albo pretioso; una catena aurea, quam sorori meae detur et etiam ex rebus domesticis ferietis aliquid.

Patri Lazaro⁴⁾ in nomine Domini meum Horologium do, et unum anulum cum lapide ceruleo quadrangularem et unam crucem ad libitum; molendinam, domos, bona mobilia, immobilia habita in Görgény, quae empta sunt cum 5000 florenis non darem, si quando secutus fuisset successor aliquis meus; quam ob rem rogo vos omnes,

¹⁾ Der-Nigolián = Pap-Miklós. — E munka 203 lapján (4. Fejezet, első bekezdés) azt mondtam, hogy azon hét főbíró közül, kik 1700—1714-ig kormányozták e várost, csak egynek neve (Chárib Kirkor) maradt feljegyezve . . . és ime itt a második is!

²⁾ Ennek neve László volt; azért hibásan fordították Ladislaus helyett Basilius-szal, mi Balázst jelent.

³⁾ Dr. Roska-Stefánovics István.

⁴⁾ Budákovics.

ut adhibentes diligentiam, quanto melius potueritis vendatis, propter utilitatem orphanorum, et ex illa pecunia cuilibet sacerdoti¹⁾ 100 flnos detis, sororis meae mameae (Annae?) pariter 100 flnos, relinqua pecunia dividatur in 4 partes et cuilibet parti veniat ad manus. Sic oblige Dominationes Vestras.

*

Spificatio de expensis factis et necdum solutis.

Ego ex mea pecunia expendi 1647 fl. Rh. et ex illa pecunia 647 fl. sint donati Civitati postquam condonoverim hanc summam Civitati plusquam 200 fl. Rh. expendi pro domibus 1000 autem fl. Rh. Solvant cives hominibus meis, id est orphanis, nec desidero ullum proventum supra pecuniam meam. Accepi 200 fl. Rh. quam citissime debent solvere Dno Salamoni; item accepi a Dno Gorovijo 300 fl. Rh., item ab eodem 30 aureos, a Ioanne Popovics 150 fl. Rh.; hae(?) quam citissime armeni Transilvanienses solvant, cum propter ipsos sit facta expensa. Si aliter non exsolverint, tunc ex proventibus trium annorum debent exsolvere. Dominus Deus dirigit hoc negotium et det qualibet suam protestatem, nec sit cum aliqua risa, cum proventus iste exsolvendus sufficienter prolongatus fuerit. In fine per me ipsum, cum charitate remaneatis, remaneatque benedictio vobiscum, cum qua etiam nunc vos ex toto corde benedico, ut gaudium Vestrum maneat in securitate vtra; haec omnia mente integra et cum cogitatione divina scripsi, sed tamen ego scribere non valens, curavi mea instructione describi per meum fratrem Theodorum Buzesek²⁾, propria manu tamen subscripsi et sigillo usuali corroboravi. Viennae. (Vár. lev. 7. skatulyából 1757—1758. év).

*

Miután a külföldi rokon: Verzár Tódór követelésének semmi sikere nem volt, ez panaszával Moldva fejedelmé-

¹⁾ Minden hazai örmény papnak...

²⁾ Buzeskul Tódor nevű örmény pap-tikára írta ezt a végrendeletet a püspök mondogálása (diktálása) után.

hez: Ghika Károlyhoz fordult, ki panaszló érdekében Erdély katonai kormányzójához: gr. Wallishez a következő sorokat intézte:

„Lator mearum praesentium Thodor Verzár natione armenus, hujus Moldaviae Principatus Incola supplici libello mihi exponens portionem haereditatis suae juxta Testamentum Patru sui Axentij Armenorum Episcopi Anno 1715 Viennae defuncti, in Transylvania detentam factis per tot annos in vanum quam plurimis expensis non potuisse adipisci, mihi supplicavit, ut ipsi ad jus suum consequendum litteras commendatorias concedere velim. Ideo cum hisce meis ad Excellentiam Vestram sonantibus copias Testamenti ac Inventarii continentibus commutor, quibus Excellentia Vestra assistentiam et favorem requiro, hanc causam Excelso Gubernio ad revidendum recommendandi, ut pauperculus valida Ejusdem interpositione Ius suum possit assequi. Quibus perfecto vicinali cultu plenissimoque voto maneo

Excellentiae Vestrae obligatissimus servus
Iassii 20. Iulij 1758 Carolus Ghika.

Panaszos Verzár Tódor evvel az irattal eljött Erdélybe a katonai kormányzóhoz, ki ezen ügyre vonatkozólag a következőket írta a főkormányzónak:

Theodorus Verzár natione Armenus Principatus Moldaviae incola penes literas Principis Recommendatorias in copiis una cum adjectis instrumentis reverenter annexas, demisse causam suam in puncto Testamenti contra et adversus quosdam armenos Szamosújvárienses jam diu motam Inclyto Regio Gubernio recommendam exorans...

Cibinij 15. 7bris 1758 F. W. Comes Wallis.

Alig kapta a főkormányzónak a katonai kormányzó iratát, azonnal ezeket írta városunk főbirójának:

„Moldovában commoráló Verzár Tódor nevű örvény az Moldovai Vajdának recommendationalis levele mellett Méltóságos Commendans Generalis ur eő Excellentijához kijöven és innét is Insinuatum mellett sok esztendőktől fogva függöben levő praetensiojának assumptioja és decisioja hathatósan recommendaltván... per praesentes autoritate parancsoljuk, hogy a két felet annak

rendi szerint szorgalmasan meghallgatván és a dolognak valóságát jól megvizsgálván, ha lehetséges lészen a Parsokat békességre vagy is complanatióra disponállya, ha pedig ez nem succedálna, a dolgot judicialiter revidiállya és decidállya. . . E Regio Princ. Trans. Gubernij Cibinij die 18. 7bris 1758.

A per sokáig elhuzodott. Alperesek közül Verzár János szamosújvári tanácsnok és Verzár Auxentius helybeli örmény szertartású segédlelkész 1778-ban az osztozkodás miatt a tanácsteremben összeeszték — pedig testvérek voltak — és a perre vonatkozó összes iratokat télen az égő kemenczébe dobták. A besietetett tisztviselők alig voltak képesek néhány félig elégett irat-darabot megmenteni. Beh sok fontos, a néhai püspökre vonatkozó becses adat vált a lángok martalékává!

15. Fejezet. Verzereskul emléke.

A város 1719. jún. 30-án, ezt irta örményül a jegyzőkönyvébe: „Tudtul adjuk, hogy a doctor (= Verzereskul püspök) után maradt tárgyak közül ezek vannak (kezeink közt): egy kereszt hat vörös és egy kék kövel; egy kereszt tizenegy zöld kövel és egy drágagyönggyel; egy gyűrű fehér kövel; egy ezüst gyűrű sárga kövel; egy nagy darab fehér kő; két darab arany (nem pénz); tizenöt torkos (így magyar betűkkel), egy aczékatulya. Ezek a törvényszék ládjában maradnak, hogy (ezek árából) egy emléket csináljanak a doctor lelkeért.“ *(Մինոր կի մ'նայ դատարանին սքնտուղը, որ մ'կկ նշխասուկ մ'ը անին վարդապետին նորուն նամար: Vornor gi mēnāh tādēsztēnin szēndugē, or meg hisādāg mē ānin vārtābēdin hokun hāmār. Örmény prot. I. köt. 101 lap).*

Ezek az emléktárgyak érintetlenül ott pihentek a ládában Ferencz király koráig; ekkor kivették azokat, pénzzé tették és az értéket „hadi-segély“-képpen a megszorult országnak adták. A jegyzőkönyvet pedig félre tették. . . és így a nem jelentéktelen ügy egészen feledékenységre ment.

Végre néhány évvel ezelőtt Ptacsintár Dávid polgármester, Bárány Lukács örmény kath. plebános, Szongott

Kristóf tanár-szerkesztő és dr. Esztegar László aláírásával egy felszólítás jelent meg az „Armenia“-ban. A nagy közönséghez intézett ezen felszólítás (melynek aláírói még nem bírtak tudomással az itt idézett jegyzőkönyv tartalmáról; e munka írójának kezébe is csak az idén került az említett jegyzőkönyv) már azt mondja, hogy a Verzereskul-szobor felállításával már tovább nem késedelmeskedhetünk.

És a lelkes felszólítás kedvező viszhangra talált. Maga a város (pedig nem tudta, hogy midőn 180 évvel ezelőtt elfogadta az emléktárgyakat megőrzés végett, hallgatagon már kötelezte is magát arra, hogy a halhatatlan püspök nagy nevét emlékkel örökíti meg) ötezer (5000) frtot szavazott még a kegyeletes célra.

Ehhez járul a nagyközönség bőkezű adakozásából begyűlt azon szép összeg, mely lehetővé teszi azt, hogy a szoborbizottság nemsokára már szerződésre léphet — a Verzereskul-szobor előállítására nézve — valamelyik neves magyar művészszel.

*

A nagy Verzereskul élet- és jellemrajzát a Széchenyi-billikom felírásával fejezem be: „Nem halt meg, a ki honfitársainak emlékezetében él!“

X. Czikkely.

A hazai örmény püspökség.

1. Fejezet. A két első örmény püspök.

A beköltözött hazai örményekkel örmény püspök jött be. Állításomat igazolja a gyergyószentmiklósi örmény kath. parochia története, melyben (II. Fejezet) ezeket olvassuk: „Midőn Moldovaországból kijött az örmények sokasága, akkor jött velük Zilifdár oghlunak¹⁾ nevezett méltóságos Minász püspökük és több más pap is.“

---

¹⁾ Katonafi Minász = Katona Mihály. A Zilifdár családnak még két ága van életben: a Katona és Osztián család. Ez utobbi ágból származott Szamosújvár város páratlan szép tollú főjegyzője: Osztián Kristóf.

(Ez a szöveg az Ómagyar Nyelv- és Nyelvtudományi Társaság 1907. évi közleményéből vett ki, amely a Magyar Nyelv- és Nyelvtudományi Társaság 1907. évi közleményéből vett ki.)

Minász (Mennas), ki Moldovában is püspöke volt az örményeknek, tizennégy évig (1672—1686) kormányozta a nem-egyesült hazai örmény egyházat. 1686-ban tért vissza a róm. kath. egyház kebelébe; ugyanezen évben Lembergben hitvallást tett; azután haza jött, de rövid idő múlva jó lelkét visszaadta Teremtőjének. Erre az eseményre vonatkozólag Roska-Stefánovics évkönyve ezeket mondja: „Minász Moldova (volt örmény) püspöke, Lembergben a magyar hegyeken (erdélyi Kárpátok) tért vissza; baja, melyben sokáig szenvedett, véget vetett életének (1686); az oláhok sírkertjében temették el (Borgon vagy O-Radnán?). Ez vezeklő, szent életet folytatott, sokat böjtölt és imádkozott; mindennap elmondotta a breviariumot. Éjjelenként felkelt és szobájában sétálva imádkozott. Ezt több ízben magam szemével láttam.“

Hunánián Vártán lebergi örmény kath. érsek „a főpásztoruktól megfosztatt (erdélyi örmény kath.) hivek lelki szükségén úgy segített,“ hogy Verzereskul Oxendius hitküldéért általános helyettesé és administratorrá tette 1687. febr. 13-án, VIII. Sándor pápa pedig 1690. okt. 3-án aladai¹⁾ püspökké és apostoli vicariussá nevezte ki.

Verzereskul püspök huszonöt évig (1690—1715) állott az erdélyi örmény kath. egyház élén: 1715. márcz. 10-én megmérgezték Bécsben. Alig értesültek mélyen elszomorodott hivei nagynevű főpásztoruk szomorú haláláról, már is követeket küldöttek Nagy-Szebenbe gr. Kornis Zsigmond Erdély polgári és gr. Steinwille István az ország katonái kormányzójához, és engedélyt kértek arra, hogy

¹⁾ A helység neve, honnan híres püspökünk czimet nyert: Alada (Spanyolország), azért Verzereskul helyes czíme: „aladai“ és nem aladi vagy aladini püspök.

nemzeti gyűlésük („conventus nationalis“) új püspököt választhasson. Megkapták az engedélyt.

A haldokló Verzereskul végrendeletében dr. Roska-Stephanovics István stanislauai prépostot ajánlotta utódául. („Coram Deo recommendo, ut omnes simul congregati, rogetis sacram Congregationem et literas scribatis, ut vobis Vicarium et Episcopum consecret D. Stephanum Stefanovics, hunc noscitis et progeniem et ejus humanitatem scitis, ille quoque inter vos existens, scit nostrae nationis veram naturam, ita, ut si probabimini Domino Stephano non inveniatis alium, qui fiat Pastor bonus et compatiens ovibus, et curam habens Ecclesiae Ornamentorum.“ Lukácsi, Historia Armenorum, 72—73 lap).

A szamosújvári, erzsébetvárosi, gyergyó-szent-miklósi, szépvízi, görgényi és a többi örmények 1715. máj. 20-án Görgény-Szt-Imrén gyűltek össze, hogy püspököt válasszassanak. De nem tudtak megegyezni. Végre abban állapodtak meg, hogy az egész dolgot a Szentszék ítéletére és bölcseségére bizzák és azt fogadják el püspökül, kit Róma fog nekik adni („In eo tandem omnes convenerunt, rem totam comittendam esse iudicio et sapientiae sedis Apostolicae, et quemcunque Roma ipsis dedisset Episcopum, hunc cum filiali erga sanctam sedem devotione et obedientia acceptare.“ Lukácsi, Historia Armenorum 73. lap).

2. Fejezet. Apostoli helynökök.

Az erdélyi örmények püspökük halála után is a „Propaganda“ gondozása és közvetlen felügyelete alatt állottak és maradtak¹⁾. Azonban Róma egyelőre nem adott püspököt nekünk, hanem az erdélyi örmények főesperesévé és apostoli helynökké („Archidiaconus Armenorum Transilvaniae et Apostolicus Vicarius“) Budakovics Lázár szamosújvári plebánost nevezte ki;

¹⁾ Armeni quemadmodum temporibus Oxendii Armenorum Episcopi, ita post ejus quoque ex hac vita excessum, sub immediata steterunt permanseruntque sacrae Romanae de Propaganda Fide congregationis cura et inspectione. Lukácsi, Historia Armenorum, 74—75 lap).

és habár vicariusunk papszentelési joggal (cum jure ordinandi) is fel volt ruházva, mégis a III. Károly által visszaállított erdélyi róm. kath. püspökség első főpáztora: Mártonfi György, ki 1716-ban foglalta el gyulafehérvári püspöki székét, — hivatlanul és minden megbízás nélkül mindegyre beleegyezett az örmények egyházi ügyeibe; mert úgy gondolkodott, (habár helytelenül), hogy ha Oxendius — az örmény püspök — kormányozhatta az erdélyi róm. kath. egyházmegyét (melynek püspökét a protestánsok számúzték¹⁾, miért ne intézhetné el ő is a püspöktelen örmény parochiák ügyeit, míg Róma az örményeknek is saját püspököt adand?¹⁾ De midőn a viszonzóság elvére támaszkodott, elfelejtette azt, hogy a két eljárás közt lényeges különbség létezik²⁾; mert Verzereskult a száműzött Illés András, Mártonfi elődje kérte fel — valószínűleg Róma meghagyásából, vagy legalább a Szentszék tudtával, — hogy kormányozza az ő egyházmegyéjét is. Mártonfi pedig senkitől sem kapott megbízást arra, hogy az örmény parochiák ügyeit is ő intézze el; aztán Verzerescul beszélt a róm. kath. hívek nyelvén is: jól tudott latinul, magyarul, németül és alaposan ismerte a latin ritust, (mert Rómában tanult) — ellenben Mártonfi sem örményül nem tudott, sem az örmény ritust nem értette.

Azalatt egyre mentek Gyulafehérvárról a felterjesztések Rómába, melyek mind azt hangoztatták, hogy Budákovics nem elég erélyes vicarius és megengedi, hogy az örmények közül némelyek a „régí ritust“ — mely nem volt ment a tévelyektől — használhassák; azért a Szentszék Budákovics helyébe Theodorovics Mihályt, ki a

¹⁾ Episcopus Georgius Mártonfi ad sui pertinere partes credit, Armenorum Pastore orbatorum, donec proprium accipissent, pastorem curam gerere. Vicem se in hoc reddere arbitratus, piae memoriae Oxendii Armenorum Episcopo, qui in Latinorum Praesulum absentia, utilia Latini ritus fidelibus praestitisset servitia. Igitur res Armenorum a morte Praesulis paulum dilapsas ordinare, causas eorum ad se pertrahere, investigationes instituere, relationes de illis ad sedem Apostolicam facere... Lukácsi, Historia Armenorum, 74 lap.

²⁾ „Si duo faciunt idem, non est idem.“

Propagandának (Róma) volt növendéke, nevezi ki az erdélyi örmények főesperesévé és apostoli helynök-ké, egyszersmind az apostoli főjegyzői („Prototarius Apostolicus“) czímmel is felruhazza.

3. Fejezet. III. *Károly kizakít a szamosújvári uradalom zálogösszegeből tizenkétezer forintot az örmény püspöki asztal számára.*

A király „dotationalis“ iratában ezeket mondja: „Nos vero, ut Armenae in Transylvania Nationi Sanctae Romano-Catholicae Ecclesiae ibidem unitae, ex suo pariter unito Clero Episcopus admittatur, ejusdem denominatione et praesentatione Majestati Nostrae semper reservatá, clementer resolverimus, ac pro intertentione, seu mensa Episcopali annuatim sexcentos florenos Rhenenses pendendos pro reali seu Hypothecario fundo autem in capitali duodecim mille florenos Rhenenses ex supra fata Centum Millium florenorum Rhenensium, pro Dominio Szamosújvár, ultimatim deponenda summa, prae manibus ipsius communitatis quousq. fiscalia Bona, aut alius fundus ejusdem valoris accurreret, relinquendos constituerimus, vigore benigne resolutionis nostrae, per cameram Nostram Aulicam de dato in hacce civitate Nostra Vienna Austriae die octava mensis Maij, anni jam praeteriti Millesimi Septingentesimi trigesimi septimi ad Regiam Cancellariam nostram aequae Aulicam Transylvanicam intimatae, clementer danda, donanda, conferenda et inscribenda duximus.“

Maga a város 1775-ben ide vonatkozólag ezt írta Erdély róm. kath. püspökének: „Anno 1737 tunc piae memoriae Augustissimus Imperator Carolus VI. Dominium Fiscale Szamosújváriense Communitati nostrae Armenopolitanae in 100.000 Rh. fl. jure inscriptitio. clementer cessisset, eadem occasione ex supradictis centum mille Rh. florenis 12 m. pro fundo Episcopi Armeni a se denominandi clementer resolvisset, summamque $\frac{m}{12}$ communitati nostrae erga interusurium 5 pro cento reliquisset. . .“

4. *Fejezet. Mária Tereziának kászoni báró Bornemissza Ignác József kincstárnokhoz intézett levele.*

„Maria Theresia von Gottes Gnaden Römische Kaiserin in Germanien, auch zu Hungarn und Böhheimb Königin, Erzherzogin zu Österreich.

Wohlgeborener Lieber Getreuer! Wir haben auf das P. Michaelis Theodorowich Proto Notarii Apostolici, Archidiaconi, und emerirten Armenischen Pfarrers zu Szamosujvár in Siebenbürgen, demüthigstes Bitten, wie auch der Armenischen Cummunität zu vorgedachten Szamosujvár in Copia beiliegenden Instrumenti selbsteigenes allerunterthänigstes Anlangen, dann hirüber von unserer in Transylvanicis angeordneten Hof-Commission gehorsamst abgestatteten Vortrag, aus besonderen Beweg-Ursachen gnädigst entschlossen, dasz von denen jenigen Zwölf Tausend Gulden, welche Wailand Unser Hochgeehrtester Herr Vatter Hochseligen Andenkens der bemelten Armenischen Szamosujvárer Cummunität als Kauffern der alldasigen Fiscalisch Herrschaft, von dem bedungenen Kauffschilling in Händen, und auf widerholten Dominium Szamosujvár als ein Capitale zur Fundirung des cath. Armenischen Bisthums in Siebenbürgen, anliegend erlassen. Die darvon a 5 per Cento abfallende Interessen, in so lang bis etwo die Bestellung eines Catholischen Armenischen Bischoffens in Siebenbürgen vor sich gehet, und zwar dem obernannten P. Michaeli Theodorowich Iährlich fünfhundert Gulden, auf Abschlag seiner an die Szamosujvárer Armenische Cummunität, wegen solicitirt und Auswirkung obigen Herrschafts. Kaufes, wie auch Errichtung des Armenisch. Bisthums habenden Praesention abgereichet und die übrige jährliche Ein Hundert Gulden zu Unterhaltung der Armenischen Catholischen Pfarr-Kirchen zu Szamosujvár verwendet, wenn aber mitler Zeit ein Catholischer Armenischer Bischof in Siebenbürgen bestellt wurde, und ersagten P. Michaeli Theodorowich in seiner Forderung noch etwas rückständig verblieben wäre, solcher Überrest demselben so dann von der Armenischen Szamosujvárer Cummunität nachgetragen und gut gemacht werden solle. Dir hiermit gnädigst anem-

fehlende, dasz du hirnach das weitere an die Armenische Comunität zu Szamosújvár verfügen, auch darob seyn sollst, damit diese unser allergnädigste Resolution obstehender massen allergehorsamst befolget, und vollzohen werde. Dann hirim beschiehet unser gnädigster Willen und Mainung-Geben in Unserer Stadt Wiens den Dritten Decembris im Siebenzehen Hundert Sechs und Vierzigsten, Unserer Reiche im Siebenden Jahre.

Maria Theresia Ad mandatum Sac.^{ae} Caes.^{ae}
Ferd. K. Gr. v. Collourath Regiaeque Majestatis proprium
Matth. Martin Müller.

Collationirt, und ist gegenwärtige Abschrift seinem Originali ganz gleichlautend befunden. Wienn den 5-ten Decembris.

A-o 1746. Iohann Stephan Schels mp.
(L. S.) Kais. Königl. Hof-Camer
Registrator und Taxator.

Külső cím: Dem Wohlgeborenen, unseren Lieben getreuen Ignaz Ioseph Bornemissa Freyherre von Kaszon, unseren Thesaurario im Fürstenthumb Siebenbürgen. Hermenstadt, ex offo.

5. Fejezet. Az örmény püspöki asztalra tett 12000 forint kamatai.

A főkörmányszék, Szeben 1747. febr. 21-én kelt leiratával meghagyja a városnak, hogy az örmény püspöki asztalra tett 12000 frt kamataiból évenként adjon Theodorovics Mihály helynökö-főesperesnek és nyugalmazott szamosújvári plebánosnak az örmény nemzetnek tett szolgálatai jutalmazásául 500 frtot, — a megmaradt 100 frtot pedig használja fel a szamosújvári örmény kath. plebániái templom felépítésénél. A rendelet vonatkozó része szó szerint így szól: „Praelibato Rdo Patri Michaeli in ipsius sustentationem et quidem peculialiter in compensationem expensarum suarum, quas pro itinerationibus et sollicitationibus Suis Viennensibus, in negotiis ipsius communitatis factis et peractis, ab eadem communitate sibi beneficandas praetendit eousque videlicet, donec Episcopus Armenus creabitur et denominabitur.“

Gróf Kollonicz László erdélyi róm. kath. püspök pedig Alvincz 1779. jún. 19-én kelt és a városhoz intézett iratában ezeket mondja: „... velit resolvendo suo Parocho Succesoribusque Ejusdem quotannis ex interusurio summae per Felicis recordationis Aug. Imperatorem Carolum sextum in rationem Episcopi nationalis clementer resolutae 150 Rh. fl. persolvere et postquam aedificium Templi ad finem perductum fuerit, etiam domum Parochialem aedificare velleque“ . . .

A főkormányzék ugyanezen kamatok tárgyában ezeket írja a városnak:

„Ezen Nagyfejedelemségben az örmény püspök tartására méltóztatott volt még 1737-ben VI. Károly császár 12.000 Rforintokat kegyelmesen assignálni, a mely summa maig is az Örményvárosi (= szamosújvári) közönségnél vagyon interesre kiadva. Történt azonban, hogy az oda való közönség 1776-ban megnyerte azt, hogy azon summa a maga épségében hagyattván, annak esztendei interese a templom építésére és a Clérus tartására fordittassék, melybe a Clerus is megegyezett és a maga részét az irt capitalis intereséből addig, míg az építés bevégeződne, az irt végre általengedte. A templom építése 1803-ban tökéletesen bevégeztetvén, az említett Clerus az irt capitalis intereséből az ötöt illető fele részt több versben Kegyelmeitektől kiadatni kérte ugyan, de Kegyelmetek aztat mind e mai napig a Clerustól megtagadták. Püspök ur ő Excellentiája tehát a kérdésben forgó capitalis interessét a Clerusnak kiadatni rendelni kérvén . . . (Vár. lev. 1819—2061 sz.).

Erre a város ezt írta a főkormányzéknek:

„Megesmerjük annak valóságát, hogy boldog emlékezetű VI. Károly császár a régen elmúlt 1737. esztendőben az akkori örmény püspöknek intertentiójára 12000 Rfrtot assignált legyen és hogy ezen summa az idevaló városi közönségnek interesre ki legyen adatva. Az is úgy vagyon, hogy az említett közönség a mult 1776 esztendőben megnyerte néhai elfelejthetlen emlékü fels. császárnétól Mária Theresiától, hogy az említett capitalis maga épségében hagyattván, annak esztendei interese a templom építésére fordittassék, de hogy azon interesnek fele része

templom munkájának bevégezése után a Clerus intertentiojára adassék; olyan transactionról a tanács semmit sem tud nem existálván olyan pactum vagy transactio azon okból, mintha a templom munkája bevégeztetett volna, az interesből intentionis fundust nem kívánhat a clerus annyival inkább, mivel maga előtt is jól tudva vagon, hogy az épület — noha a templom 1804-ben consecrál-tatott — tökéletesen nincsen bevégezve; ugyanis a tornyok a delineatiok szerint még nem készek, a nagy oltár sem kész, a templom frontispiciuma is igazítást vár, orgo-nánk sincs“ . . . 1820. márcz. 23. (Vár. lev. 1820—542 sz.).

6. Fejezet. *Mária Terézia kinevezi Theodorovics Mihályt
örmény kath. püspökké.*

Az előző fejezetben közölt főkormányzékai leirat utol-só jelentős szavai „donec Episcopus Armenus creabitur et denominabitur:“ a míg az örmény püspök meg fog vá-lasztatni és ki fog neveztetni) biztató reményt nyújtottak arra, hogy a hazai örménység legfőbb óhajta nemsokára teljesedésbe megy . . . és nemsokára engedélyt kapunk arra, hogy örmény püspököt választhassunk.

Kisebb közlemények.

Bárány Lukács főesperes-plebános és a gyulafehérvéri szé-keskáptalan tiszteletbeli kanonokjának a kanonoki stallumba való beiktatása február hó 22-én volt a gyulafehérvári ősi székesegy-házban. A t. kanonok már reggeli 7 órakor mondott esendes szt-misé a székesegyházban ennek és az egyházmegyének védszentje: Szt-Mihály-oltáránál. Jóval 9 óra előtt összegyűlt a káptalan és ennek jelenlétében az új t. kanonok letette a „fidei professio“-t: hogy egyházának tanait hiszi és vallja. Ekkor a beiktató nagypré-post: ftdő Fábrián Sándor felolvasta a király Ő Felsége, majd a püspök úrnak a kinevezésre és beiktatásra vonatkozó legmagasabb leiratait. Ezután egy szép beszédet intézett az újonnan kinevezett t. kanonokhoz, úgy a káptalan, mint saját örömének adva kifeje-zést, hogy a királyi és püspöki kegy egy ilyen minden tekin-tetben kiváló papra esett. Erre felöltötte a t. kanonok a violaszínü köpenyét és elfoglalta kanonoki székét. Ünnepeyles

nagymise zárta be az ünnepséget. Délben Bárány t. kanonok a püspök úrnak volt szívesen látott vendége. A t. kanonok egy hagyományos szép szokásnak is eleget tett, a mennyiben a papnövédeknek 48 frtot adományozott ezen nap örömeire és emlékére. Legyen hosszú és áldásos életének további folyása!

„Vándorlásaim és élményeim Persiában” cím alatt V á m b é r y Á r m i n, a magyar orientálista, még 1867-ben egy kötet utirajzot írt; melyben igen sok, többé-kevésbébbé figyelemre méltó adatot közöl a keleti örménység viszonyairól. Az ö r m é n y e k — mondja többek között, — mai napság Tebriz, Urumieh. Teherán, Iszpahan és Sirázban, s nyugati Perzsia egyéb városaiban laknak; kik részint a Kaukázuson túli tartományokból, részint magából Armeniából vándoroltak ide. Ezek is az iráni törzshöz tartoznak s így nyelvök és arczvonásaik hasonlítanak a perzsához, de még sem annyira, mint a kurdokéi. Ők kiváltképpen fehérebb arczbőrük, teljesebb gömbölyű arczuk, gyakran előforduló testességük által válnak ki; s az örmény nők egész Keleten szépségükről híresek. (Jellemzésüket, illetőleg még több hibát ró föl V á m b é r y a persiai örményeknek, mint törökországi fajrokonainknak azon indoklással, hogy a sokkal súlyosabb perzsa uralom még patriarchalis életük erényeinek is ártalmára szolgált! Megjegyezzük azonban, hogy jelenleg az örménységnek általában s különösen nemzeti szempontból is sokkal nagyobb személyi és vagyoni biztonsága van a S á h, mint a S z u l t á n birodalmában! S z e r k e s z t ő.) Mint idézett forrásunk közli, a perzsa birodalom örményei közül igen sokan kivándoroltak már régebben a meglehetősen távol eső Indiába, hol a nyugati — vagyis az angol — hatalomnak védszárnyai kezük munkáját sokszor gazdag eredményben részesítik. — Ezekután érdekesnek tartjuk idejegyezni azon néhány sort is, melylyel V á m b é r y a perzsa földnek többi népfajai közül, (perzsa, török, kurd, zsidó, afgán, beluds, geber és cigány,) ez utóbbiakat, vagyis az ország bennszülött cigány lakosságát akarja jellemezni. A persiai cigányok, mint írja, egészen nomád életet élve — a két északi tartomány, Ghilán és Mazenderán kivételével — majd az egész országban szerte barangolnak. Arczkifejezésüket illetőleg, mindig meglepett az a különösen nagy hasonlatosság, mely köztük s a mi „o l á h c z i g á n y a i n k” között létezik; jellemük, sőt foglalkozásuk is majdnem ugyanazok: zenészek, tánczosok, kovácsok, jóvendőmondók és varázslók. — Már-már azt hívé V á m b é r y hazánkfia, hogy a letűnt századok hírneves európai utazói nyomán, ő az első magyar ember, a ki Persepolit meglátogatta, midőn a nevezetes romok közt bolyongva, harmadnapon éppen azon részt pillantotta meg, mely fekete márványból van, s nagy örömeire egy ablakmélyedésben ezen szavakra bukkant: „M a r ó t h i I s t v á n, 1 8 3 9.” Gyermekedd örömmel vizsgálta ő egykori hazánkfianak feliratát, s bár ha el is veszté ezáltal azon kétes értékű jogot, hogy magát a legelső magyar embernek tartsa, ki oly szerenés

lehetett, hogy e nevezetes vidéket és romjait, a magyar haza távoleső földjéről meglátogatta, — még sem állhatá meg, hogy elődje (Marothy) neve alá egy „éljen“-t ne vessen be, saját nevét is társul jegyezvén melléje. Az egészet vastag vonallal vette körül, s fölébe e szavakat véste: **Éljen a magyar!** . . .

„Erdély és a Porta“ (1567—1578) című könyvében Szalay László, egy levelet közöl Szelim szultántól (1573. évből), Jován moldovai vajdához, kinek örmény nemzetiségét már volt alkalmunk okmányilag kimutatni, — a mely levél a következőleg hangzik: Jován vajda, moldovai vajda, az én parancsolatom hozzád jutván, úgy tudjad, hogy az ellenség felől az országnak ha valami bántása történik és az községnek valami zendülése, bódulása történék, ki híreddel lenne, és Báthory István erdélyi vajda tetőled valami segítséget kérne, hát minden halasztás nélkül tenedek parancsolok, hogy az én parancsolatom tehozzád jutván, mindjárást az Erdélyországnak és az benne való községeknek segítséggel légy. Ebbe semmi halasztásod ne legyen. Ugy tudjad. Ebbe egyebet ne tégy!

Szamosújvár legrégibb elnevezése — Gerla — mint tudva van, úgy a román, mint az örmény nyelvben maiglan fennmaradt. (Gerlá-Hájákhághák). Egybehasonlítás tekintetéből nem érdektelen ez okból feljegyeznünk, hogy hasonló helységnevek, hazánk határain kívül is fordulnak elő; így a romániai Calefat közelében, az Al-Duna mentén van egy Gírla nevezetű helység, — továbbá a szerbiai Tánok folyó partján egy másik, Gerlin nevezetű helység; mindkettő etimológiai (szószármaztatási) alapon egybevethető városunk ősi elnevezésével, a Gerla névvel!

Törökország jövője. „Az utolsó harmincz év története“ című könyvében, a török birodalom helyzetéről és világtörténelmi szerepléséről így vélekedék Cantu Caesar 1879-ben: A krími háborúig úgy tekintették Törökországot, mint lényegesen rosszat, mint közös ellenséget, melyet legalább Európából ki kell üzni; s örömmel látták miként emelik fel keresztény népségek élettől ragyogó homlokukat, a heréltéktől, odaliskoktól, ulemáktól környezett padisáh beretvált feje mellett. Ama háború óta azon voltak, hogy saját felelősségének érzetére ébreszszék, hogy függetlenítsék Oroszországtól, hogy kiengeszteljék alattvalóival. De ezek maguk akadályozzák a nem éppen jó hírben álló reformokat, — s aztán a hatalmak, melyek függetlennek nyilvánították Törökországot, szabályokat, alkotmányokat, határokat erőszakoltak reá. Igaz, hogy még van jó hadserege; a most már függetlenített tartományok kevésbbé fogják lázadásokkal nyugtalanítani, s háta mögött ott van ázsiai Törökország és az összes muszlimánok ragaszkodása. — De azért e nép, melynek életerejét kiszívta a soknejeség és a szolgaság, fegyver által fog elveszni, a mint fegyver által növekedett; s a világ, mely tapsolt a keresztéseknek, a Spanyoloknak, a nor-

mannoknak,¹⁾ kik visszanyomták a muszulmanokat Siciliából, Ibériából, Magyarországból, — örülni fog a polgárisultság e diadalának; bármit fecsegnek is a diplomaták és ujságírók!

Irodalom és művészet.

I. Apafy Mihály naplója, ismertette Biás István által, mint külön lenyomat a „Marosvásárhely”-ből közelebbről tétetett közzé. Az utolsó erdélyi fejedelem naplójának eme kivonata tizennyolcz oldalra terjedő füzetet képez. Apafy Mihály zaklatott életét vázolja a maga eredetiségében, századának hagyományos egyszerű szavival, évtizedek küzdelmeiről beszél. A fejedelem eddig kiadatlan Diariuma 1632—1689-ig terjed s kéziratban e czímet viseli: „Vehiculum vitae Principis Transylvaniae Michaelis Apafy.” Maga a kézirati napló rövid önéletrajzi bevezetéssel, mindössze hetvennyolcz írott nagy lapból áll, melyet most a marosvásárhelyi Teleky-könyvtár őriz. Az 1669. évről, (mely épp összeesik az erdélyi örmények őseinek Moldovából való felkerekedésével) a fejedelmi napló nevezetes vadászati eredmény följegyzését tartotta fenn számunkra. Szamos-újvári időzésem alatt, nyolcz napok alatt, írja Apafy, felferettem 148 őzeket, 12 szarvasokat, egy erdeit (talán vaddisznót?). Ugyanezzel dicsekszik 1670. szept. 14-én, a mikor 80 őzeket, 19 szarvasokat, 5 erdeit (vaddisznót?), 2 farkast, 1 medvét veretett fel. — Később 1674. év decz. 14-re azt jegyzi föl egészen lakomikus rövidséggel, hogy e napra virradólag, pénteken vették fejét Bánfinak (t. i. Bánfi Dénesnek). — 1675. júl. 31-én Apafy Miklós kézfogója Szentpéteren a Teleki úram leányával. — 1688. aug. 3-án. „Az én szerelmes feleségemet, a ki minden keserves és bajos dolgaimnak társa volt, elfelejthetetlen szomorúságomra szólítá ki Isten ez világból, estve tíz óra felé Ebesfalván.” Ugyanazon év szeptember 8-án temettetett el, „az én szerelmes feleségem” (Bornemissza Anna) az almakeréki templomban; maga I. Apafy Mihály is később ugyanoda temettetett el. Neje halála óta a fejedelem egészen visszavonultan élt. Keserűségében és mámorában sok olyant követett el, mint a történeti feljegyzések írják, mit később ő maga is szomorúan megbánt, így például Bánffy Dénes halálos ítéletét. Cserei Mihály legalább annak az állapotnak tulajdonítja ezt. Utóbb már fejedelemségét is annyira megunt, hogy azt „szívesen elcsereélte volna egy falusi birósággal”. . . Végre az 1690. év ápril 15-én bekövetkezett halálával Erdély, mint önálló nemzeti fejedelemség megszűnt! Nagy befolyású tanácsosa: Teleki Mihály grófi czímet nyert és a fejedelem halála óta ő volt Erdély korlátlan úra; a névleges fejedelem II. Apafy Mihály halála pedig 1713-ban következett be; két évvel a szathmári békekötés után.

¹⁾ És a magyaroknak! Szerk.

Vallásos zenemű. A világhírű fiatal olasz zeneszerző-pap: Lorenzo Perosi befejezte új oratoriumát, melynek czíme: „Krisztus bevonulása Jeruzsálembe.” Az új zenemű két részből áll s május havában mutatják be Milanóban. Második előadása Rómában lesz, a Vatikánban.

Közgazdasági élet.

A kereskedelmi tárca költségvetése alkalmából, írja a „Magyarország” vezércikkirója: — Itt állunk a Duna mentén, a legtermészetesebb forgalmi vonal birtokában, az ipari Nyugat és a termelő Kelet közé ékelve, minden földrajzi és ethnografiai tényező által arra predestinálva, hogy a közvetítő kereskedelmet kezünkbe vegyük! Csak arra gondoljunk, mily szerepet játszott Bécs a múlt század folyamán a keleti kereskedelemben: mint összpontosult ott a javak természetes ereje. A mikor még a nagy vasutak nem vitték Keletre a francziákat és angolokat: Bécs monopolizálta a Kelet egész átmeneti kereskedelmét. Miért ne foglalná el Magyarország azt a pozíciót, a melyet az osztrákok éltetlensége elveszített? — Hol van az a versenyző, Európa bármely államából, a ki a Keleten kedvezőbb helyzetben volna, mint a magyar?!...

Vidéki városok fölvirágztatása. A magyar miniszterelnöknek, a temesvári küldöttség élén megjelent csanádi püspök beszédére adott válaszában, a vidéki városok föllendülésének eszméjét is tüzetes nyilatkozat és reflexió tárgyává tette. A kormányelnöki válasz eszmemenetének erre vonatkozó része így hangzik: A főváros rohamos fejlődésére és felvirágzására nagy szükség volt állami és nemzeti szempontból. Most, a mikor Budapest a maga nagyszerűségével biztos vára a nemzet erősségének, elérkezett az ideje annak, hogy az ország hatalmas központja mellett nagy, vidéki centrumok is létesíttessenek, melyek vezérszerepre vannak hivatva azon a vidéken, melyet dominálnak. E vidéki centrumoknak legyen az a szerepük, hogy erős kapcsolatokkal fűzzék a vidéket a fővároshoz és így mintegy abroncsokul szolgáljanak az ország összes erejének összefoglalásánál. — Hatalmas, virágzó vidéki városok képesek csupán a centrifugális törekvéseknek paralizálására! És éppen ezért a kormány készségesen fog minden oly mozgalmat támogatni, mely módot nyújt arra, hogy a vidéki városok fejlődése most már helyes mederbe tereltesse. Igen, helyes közgazdasági és kulturális törekvések a legjobb eszközök arra, hogy azon becses elem, melyet a vidéki polgárság nyújt, hathatós rész vegyen Magyarországon állami, társadalmi és nemzeti munkájában. A vidéki városokban nagy erők vannak összegyűjtve; melyek helyesen felhasználva nagy javára lehetnek az országnak!...

Mi ujság az örmény világban?

Levél Vánból. Azok közül, kik az 1895—96-ik évi mézszárlást futással kikerülték, 1899-ben többen visszatértek; elmentek elpusztított falvaikba... és földeiket felszántották, bevetették, azután Istenre bízták. Itt el kell mondanunk azt, hogy a mi falusi embereink vissza nem jöhettek volna a romok közé, ha az amerikai misszionáriusok nem segítik őket — ideiglenesen. A mondott misszionáriusok adtak a fél-meztelenül haza került örmény falusiaknak vetőmagot és a földműveléshez szükséges eszközöket; adtak 10—15 ezer ökröt és 7—8 ezer mérő gabonát igen előnyös feltételek mellett. Így pl. meghatározták a gabona mérőjének mérsékelt árát; ha aztán aratás után (a visszafizetés alkalmával) a buza drágább lenne, az adós csak a meghatározott árt tartozik fizetni; ellenben, ha olcsóbb lenne, akkor buzával fizetik a tartozást. — Ez a visszatérés mutatja, hogy a falusi örmény ember mily erős kapcsolatokkal csatlóódik a hazai földhez, faluja egyházához és ősei maradványaihoz. Hányszor élt át már az 1895—96-ik évihez hasonló szerencsétlenséget, hányszor lett már hazátlanná... és egy része a zivatar után — ismét visszatért, mert csendes és szabad napokat remélt... A falvakban az elpusztított templomokat itt-ott már építgetik. Nemsokára megnyílik mintegy tíz falusi iskola is. El kell mondanom azt is, hogy ezen három év alatt (1895—1898) az örmény ifjúság legnagyobb része elpusztult: az ifjakat majd nem mind leölték; az ellenség kardja inkább a fiatalságot pusztította, míg az öregekhez és gyermekekhez nem nyult. Most már megszűnt az öldöklés, miután sokat megöltek; már nem rabolnak, miután nincs mit — rabolni.

Az örmények visszahonosítása. A szultán a minap kihallgatáson fogadta Szinovjev orosz nagykövetet, a ki ez alkalommal bemutatta a szultánnak a középtengeri orosz flotta új parancsnokát, Birilej tengernagyot. Szinovjev kihallgatása alkalmával, szóba hozta a szultán előtt az örmény kérdést és sajnálatát fejezte ki, hogy a török kormány egyáltalán nem felelt arra a jegyzékre, a melyet az orosz kormány még 1899. novemberében küldött az örmény kérdésben. A szultán megígérte, hogy a jegyzéket a lehető legrövidebb idő alatt elintézteti. Még az nap meg is jelent Szinovjevnél, a szultán utasítására, Tevfik basa külügyminiszter és hosszú ideig tanácskoztak a nagy-követtel az emigrált örmények visszahonosításáról.

Felelős szerkesztő és kiadó-tulajdonos: SZONGOTT KRISTÓF.

Szamosújvárt, Todorán Endre „Aurora” könyvnyomdája.
